

LEHÇELER ARASI AKTARMA

AHMET B. ERCİLASUN

Birbirine bu kadar yakın bir dünyanın birbirinden bu kadar uzak ve habersiz kalması eşine ender rastlanan durumlardandır. Batı medeniyetinin çocukları yüzyıllarca hep birbirlerini okudular; duraklamadan ve kesintisiz olarak birbirlerini öğrendiler. Araya giren okyanuslar dahi onları birbirlerinden uzaklaştıramadı; Amerika'nın, Avustralya'nın yeni sakinleri Avrupa'daki kaynaklarından hiç kopmadı. Şüphesiz Arap dünyası da böyle idi. Onlar da siyasî sınırlara, farklı devletler içinde olmalarına rağmen birbirlerinin kültür ve edebiyatlarını takip ettiler.

Belli bir tarihe kadar Türk dünyası da böyle idi. Ahmet Yesevîler, Nevayîler, Fuzûlîler, Oğuz Kağan Destanları, Kerem ile Aslılar, Hoca Nasreddin Lâtifeleri, Kısas-ı Enbiyâlar Türk dünyasında tedavül eder, coğrafî engel ve sınır tanımazlardı. Ama belki yüz, belki iki yüz yıl var ki Türk dünyası birbirini okuyup öğrenemedi, birbirini tanıyamadı. 20. yüzyılın başında açılan pencere kısa zamanda kapanıverdi ve 1920'den sonra Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk dünyası sanki bizim için yok oluverdi. Biz de onlar için emperyalist güçlerin sömürdüğü zavallı, yoksul bir ülke ve kurtarılp Sovyetleştirilmesi gereken insanlardık. Ne onların yazdıklarını biz okuyorduk; ne bizim yazdıklarımızı onlar. Arada bir Rusçaya ve hatta Türk lehçelerine çevrilen talihliler çıkmıyor değildi. Ancak bu talihli adamların ya Sovyet mucizesini ve bu mucizeyi yaratanları övmesi, ya Türkiye'deki pis kapitalist düzeni yermesi gerekiyordu. Nazım Hikmetler, Aziz Nesinler demir perdeyi böyle aştılar. Böyle olmadığı hâlde demir perdeyi delip geçen bir tek Türk romancısı vardır: Reşat Nuri. Onun nasıl bir sırıla bunu başardığı, incelenmesi gereken dikkat çekici bir konudur. 1960'dan sonra Ömer Seyfettin gibi milliyetçi yazarların da bazen bu sınırı aştığını görüyoruz. Ancak bunlar istisnalardır ve 70 yıllık kapalılığı ortadan kaldırmaz. Diğer Türk ülkelerinden bize ise hiçbir şey ulaşmadı. Ancak 1920'lerin Kızıl Ordu baskınından kurtulup Türkiye'ye gelebilen, yahut da daha çok İkinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da kalıp sonra Türkiye'ye ulaşabilen

* İLESAM tarafından düzenlenen "II. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı"nda okunan bildiri.

aydınlardan, oralarındaki şairlere ait cılız sesler duyabildik. Çolpan'ı, Mağcan Cumabay'ı, Abdullah Tukay'ı, Hüseyin Cavid'i beşer onar şiiriyle tanıdık. Şunu da belirtmem gerekir ki bu seslere Türkiye'de kulak verenler sadece, kardeşlerini unutmamış olan Türk milliyetçileriydi. Yoksa Türkiye'nin geniş aydın kitlesi bunlardan da hiçbir zaman haberdar olmadı. Belki de bunun yegâne istisnası Cengiz Aymatov'dur. O da Rusça yazdığı eserlerle önce dünyanın kapılarını zorlamış, Batıya ulaşmış, oradan da Türkiye'ye gelmişti.

Ana çizgileriyle vermeye çalıştığım bu tablo, Türk dünyasının 1990'lardan önceki durumunu gösterir. 1980'lerden itibaren ortaya çıkan yeni durum, eski karanlığı yavaş da olsa aydınlatmaya başlamıştır. Şimdi önümüzde ağır bir görev durmaktadır. Yitip giden yılların sebep olduğu açığı kapatmak. Bizim için bilinmeyen, Türk dünyası yazar ve şairlerini tanımak; onlar için bilinmeyen Türkiye yazar ve şairlerini tanımak. İşte bu ağır görev sizlerin, bizlerin omuzlarında, çiyinlerinde durmaktadır. Bu ağır işi başarabilmenin yolu da elbette lehçeleri öğrenmekten ve edebî eserlerimizi bir lehçeden öteki lehçeye aktarmaktan geçer. Sevinçle görmekteyiz ki bu faaliyet başlamıştır. Türkiye'de Türk lehçelerini öğreten kurslar ve hatta üniversitelerde bölümler açılmıştır. Türk cumhuriyetlerinde okuyan öğrenciler ve ders veren öğretmenler de hiç azımsanmayacak sayıdadır. Aynı şekilde Türk cumhuriyetlerinde de Türkiye Türkçesini öğreten okullar, bölümler açılmıştır ve Türkiye'de okuyan talebeler vardır. Yine sevinçle görüyoruz ki lehçeden lehçeye aktarma faaliyetleri de başlamıştır. Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılan veya Lâtin harfleriyle fakat Azerbaycan Türkçesiyle Türkiye'de neşredilen epeyi eser vardır. Bu konuda özellikle Yavuz Akpınar, Zeynelabidin Makas ve Seyfettin Altaylı'nın çalışmalarını övgüyle anmalıyız. Bu konudaki ilk çalışmalar arasında, Semih Tezcan'ın hazırladığı *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*'ni hatırlamalıyız. Son yıllarda Saim Sakaoğlu, Ali Berat Alptekin ve Esmâ Şimşek de Azerbaycan halk edebiyatına ait örnekleri yayımlamaktadırlar. Nevzat Kösoğlu'nun başlattığı *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* ise bu konuda çok önemli bir adım oluşturmaktadır. İldeniz Kurtulan'ın Anar'dan aktardığı *Ak Liman* da bir Azerbaycan romanıdır. İkinci olarak Özbek edebiyatından bazı romanların Ahsen Batur tarafından Türkiye Türkçesine aktarıldığını görüyoruz. Özbekçe konusunda Timur Kocaoğlu'nun çalışmaları özellikle dikkate değer. Bir başka roman tercümesi, Mustafa Öner tarafından Tatar Türkçesinden aktarılan Renat Muhammedi'nin *Sırat Köprüsü*'dür. Kültür Bakanlığınca basılan, *Uygur Halk Masalları* (Ahmet B.Ercilasun-Şekür Turan)

ve *Türkmen Halk Masalları* (Saim Sakaoğlu-Metin Ergun) da özellikle düzenleme bakımından dikkati çeker. Bu yayınların sol sayfasında orijinal lehçedeki metin, sağ sayfasında, yani hemen karşısında ise Türkiye Türkçesine aktarması yer almaktadır. Bu usul, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsünün yayımladığı şu eserlerde de uygulanmıştır: *Mağcan Cumabay Öleñderi* (Dr. Ferhat Tamir), *Çolpan'ın Şiirleri* (Dr. Hüseyin Özbay) ve *Abdullah Tukay'ın Şiirleri* (Dr. Fatma Özkan - yayımlanmak üzere). Bu üç eser sadece aktarmadan ibaret olmayıp söz konusu şiirler üzerinde geniş bir edebiyat ve dil incelemesini de ihtiva etmektedir. Aynı mahiyette iki doktora tezi de bitmek üzeredir: Uygur şairi Abdürrahim Ötkür'ün şiirleri (Hülya Kasapoğlu-Çengel) ve Türkmen şairi Ata Atacanov'un şiirleri (Mehmet Kara). Son zamanlarda Türk Dil Kurumunca yayımlanan *Saha Türkçesi Grameri* (Dr. Fatih Kirişçiöğlü) ve *Yeni Uygur Türkçesi Grameri* (Dr. Rıdvan Öztürk) adlı eserlerde de bu lehçelere ait metinlerden örnekler ve Türkiye Türkçesine aktarmaları yer almaktadır.

Çeşitli Türk lehçelerinden metin ve aktarmaların yer aldığı bazı dergileri de anmamız gereklidir: *Türk Kültürü*, *Emel* (Kırım Türkçesinden), *Azerbaycan*, *Türkistan*, *Doğu Türkistanın Sesi* ve son zamanlarda *Türk Dili* dergisi. Ancak bu konuda en önemli yeri *Kardaş Edebiyatlar* dergisine vermemiz gerekir. İbrahim Bozyel ve Yavuz Akpınar tarafından çıkarılan bu dergi doğrudan doğruya bu maksatla neşredilmekte ve çeşitli Türk lehçelerinden metin ve aktarmaları içine almaktadır.

Yukarıda andığımız bu çalışmalardan hareketle Türk lehçeleri arasındaki aktarmalarda, özellikle diğer lehçelerden Türkiye Türkçesine aktarmada dikkat edilmesi gereken bazı noktalara birkaç madde hâlinde temas etmek istiyorum. Bu çalışmada "kaynak lehçe" ve "hedef lehçe" terimlerini kullanacağım. Meselâ bir metin Özbekçeden Türkiye Türkçesine aktarılıyorsa Özbekçe "kaynak lehçe", Türkiye Türkçesi ise "hedef lehçe" olmaktadır.

1. Yakın lehçeler arasında (Türkiye - Azerbaycan, Özbek - Yeni Uygur, Kırgız - Kazak - Karakalpak, Tatar - Başkurt vb.) şiir aktarmaya bence gerek yoktur. Sadece Kiril harflerini Lâtin harflerine aktarmak ve anlaşılmayan kelimeleri sayfa altlarında vermek yeterlidir. Yavuz Akpınar'ın Nebi Hazri ve Bah-tiyar Vahabzade'den yaptığı alfabe aktarmaları bu metodun güzel örnekleridir. *Kardaş Edebiyatlar* dergisinde de bunun güzel örnekleri yer almaktadır. Aynı harfleri kullanan lehçelerde buna da gerek yoktur. Lâtin harflerini kullanmaya başlayan Azerbaycan yayınlarında da artık alfabe aktarmasına gerek kalmayacaktır.

Basit açıklamalarla anlaşılabilir yakın bir lehçedeki şiirlerin diğer lehçeye aktarılması boşu boşuna ahenk ve ritmi bozacaktır.

Yakın lehçeler arasında bir de yarım veya kısmî aktarma diyebileceğimiz metotlar denenmektedir. Bence bu yola da gidilmemelidir. 1994'te Ankara'da basılmış Azerbaycanlı şair Rüstem Behrudî'ye ait *Tenhalıkta Ölüm Korkusu Yoktur* adlı eserdeki şu dördlüğe bakalım.

Alçak da sen, yüce de sen,
Cevan da sen, koca da sen.
Sen, her şeyden yücedesin,
Ölüm, hoşgeldin, hoşgeldin.

Görüldüğü gibi üçüncü mısraın son kelimesi, "yücedesin" şeklinde Türkiye Türkçesine uydurulunca kafiye bozulmuştur. "Ucadasan" olarak bırakılsaydı şiirin ahengi zedelenmeyecekti.

Mensur eserlerde de aktarma yapılmayabilir. Semih Tezcan'ın *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri* böyledir. Tabii bu takdirde anlaşılmayan kelimelerin sayfa altında veya eserin sonunda açıklanması gerekir. Ancak mensur eserlerde lehçe aktarması yoluna da gidilebilir.

2. Kaynak lehçenin kelime ve kalıpları hedef lehçede varsa -zaruret olmadıkça- başka kelime ve kalıplar kullanmamalıdır. Özellikle şiirde buna dikkat edilmelidir. Türkmen şairi Mehmet Seyidov'tan yapılan şu güzel aktarmaya göz atalım.

Yağmır yağar, bu yerlerden sil geçer, Derya akar, kenarına il göçer, Gocaman dağ neçe belent bolsa da Vagtı geler, depesinden yol geçer	Yağmur yağar, bu yerlerden sel geçer, Derya akar kenarına il göçer Kocaman dağ ne kadar yüce olsa da Vakti gelir tepesinden yol geçer.
--	---

(KE-26, 33)

Bu aktarmada bence "neçe" yerine "ne kadar" demek gereksizdir. Türkiye Türkçesinde de "nice" kelimesi vardır ve üstelik daha estetikdir. Ancak buradaki problem "nice"den sonra "yüce"nin kullanılmasıdır. "Nice yüce" arka arkaya kulağı tırmalar. Türkmencesinde de "yüce" olmadığına göre "neçe belent" yeri-

ne "nice yüksek" diyebiliriz. Burada aktarıcının "derya" kelimesini açıklaması da yerinde olurdu. Çünkü "derya" bizde "nehir" değil, "deniz" anlamında kullanılır.

Çolpan'dan yapılan şu aktarmaya bakalım.

Sırlı sırdan kılday bolsun haber yok

Aktarıcı mensur olarak yaptığı aktarmada bu mısraı "sırlı sırdan ufacık bir haber yok" şeklinde vermiştir (ÇŞ, 336). Bence burada "kıl" kelimesini ve "kılday bolsun" kalıbını değiştirmeye gerek yoktur; "kıl kadar olsun haber yok" demek, hem aslına daha uygundur, hem de daha güçlüdür.

Türkmen Halk Masalları'ndaki "İntiyar Arslan" masalında aslan tilkiye Türkmence'de şöyle sesleniyor: "Halım ağır, néme için sen meniñ yanıma gelmeyersiñ." (THM, 36) "Halım ağır" ibaresi Türkiye Türkçesine "hâlim kötü" diye aktarılmış. Halbuki bizde de "hâlim ağır" ifadesi vardır ve Türkmencedeki manaya daha da uygundur.

Sıra "ağır" kelimesine gelmişken Türkiye Türkçesindeki "zor" kelimesi üzerinde bu konuyu işleyelim. Kaynak lehçemiz Tatarca veya Başkurtça ise "zor" kavramı için ya "kıyın" ya "awır" kelimesi ile karşılaşıyoruz. Bunları "zor" diye aktarmak Tatar ve Başkurt kardeşlerimizi şaşırtabilir; çünkü onlarda "zur", "büyük" demektir. O hâlde kelimeyi, bizde de "zor" anlamında kullanılabilen "ağır" şeklinde aktarmak çok daha yerinde olacaktır. Özbek, Kazak, Kırgız, Uygur vb. lehçelerde de aynı anlamda "kıyın" ve "ağır" sözleri vardır. Türkiye Türkçesindeki "güç" kelimesini bu manada kullanırsak bu da onları şaşırtacaktır; çünkü onlarda "küç" sadece "kuvvet, kudret" anlamıyla yürürlüktedir. O hâlde "ağır" kelimesi yine en iyi tercihtir.

Buna benzer bir örnek daha verelim. Diğer Türk lehçelerindeki "işitmek, eşitmek" yerine Türkiye Türkçesinde hem "duymak" hem "işitmek" vardır. O hâlde yapacağımız aktarmada niçin "işitmek" kelimesini değiştirelim? Üstelik o lehçelerde "duymak" daha çok "hissetmek, sezme" anlamındadır.

3. Kaynak lehçedeki bazı kelime ve deyimlerin hedef lehçede korunması, saklanması; lehçelerimizin yaklaşması için bence çok faydalı ve yerinde bir metot olur. Bu durumda, parantez içinde veya sayfa altlarında açıklama yapmak gerekir. *Türkmen Halk Masalları*'ndaki "Kızıl Elma" masalında bunun güzel örnekleri vardır. Meselâ Türkmencedeki "akılda-huşda"; "gül vağt" deyimleri olduğu gibi bırakılmıştır. (THM, 107). Bu bence olumlu bir tutumdur; ancak

"huş" kelimesinin açıklanması belki daha iyi olurdu. Buna karşılık "Möcek bilen Tilki" masalında "av gözlép avlanıp yörké" ifadesinin (THM, 66) "avlanırken" şeklinde aktarılması doğru değildir; "av gözleyip dolanıp dururken" şeklinde bir aktarma daha doğru olurdu. Gerçi bizde "av gözlemek" diye bir deyim yoktur ama bu ifade herkesçe kolayca anlaşılabilir. Bu yol ile bizim lehçemiz zenginleşeceği gibi, ortaklığlarımız da çoğalır.

Azerbaycan masallarında geçen "İstanbul hara, bura hara, gatır gele dırnag sala" deyimini Türkiye'de kullanılsa dilimiz zenginleşmez mi? "Katırın tırnak salması ne kadar imkânsız ise İstanbul'dan buraya gelmek de öylece imkânsızdır" anlamındaki bu deyimde sadece "hara" yerine "nere" kullanmak yeter. Yeni Uygurcadaki şu deyimde bakınız: "Kirmigen öyi, atlimiğan busiği kalmimak", yani "ev ev dolaşmak, her eve girmek". Türkiye Türkçesinde bunu "girmediği ev, atlamadığı eşik kalmamak" şeklinde ifade edebiliriz ve manasını da açıklamaya hiç ihtiyacımız olmaz.

4. Şiir, hikâye halk edebiyatı metinlerinin aktarılmasında kaynak metin ile hedef lehçedeki aktarmayı karşılıklı sayfalarda göstermek çok iyi bir metottur. İki lehçeyi karşılıklı olarak görmek, lehçeler arasındaki yakınlık ve farkları mukayeseli olarak anlayabilmemizi sağlar. Bu tür çalışmalarda mümkün olduğu kadar kaynak metne sadık kalmak; kaynak metindeki kelime ve ibareleri atlamamak veya fazladan kelime ve ibare eklememek gerekir. Ön sözde, söz başında veya "açıklamalar" bölümünde aktarmada tutulan yol, kullanılan metot açık seçik anlatılmalıdır. Ayrıca kaynak lehçenin fonetik özellikleri, -özellikle yanlış bir anlaşılma söz konusu ise- dikkatle gösterilmelidir. Türkmen şairi Memmet Seyidov'un şu mısraına bakalım:

Gara gazan gara delding aslında (KE-26, 36)

Burada "deelding" kelimesindeki uzunluğu göstermezsek hem "delmek" ile karışır, hem de Türkiye Türkçesindeki "değil" in Türkmencede çok fazla değiştiği zannedilir.

Roman ve araştırma eserleri aktarılırken tabii ki karşılıklı metin vermek zordur ve gereksizdir. Ancak bu tür yayınlarda da kitabın arkasında 10-15 sayfalık karşılıklı metin vermek çok faydalı olur.

Son olarak şunları söylemek istiyorum.

Lehçeler arası aktarma, önümüzdeki yıllarda edebiyatlarımızın en mühim işleri, faaliyetleri arasında yer alacaktır. Aktarmalar arttıkça yazı dillerimizdeki

stilistik meseleler de daha fazla dikkatlerimizi çekecek ve stilistik konusu ehemmiyet kazanacaktır. Yine aktarmaların artması, lehçeler arası alış verişi ve lehçelerin yakınlaşmasını gündeme getirecek, önümüze koyacaktır. Türkçenin Farsça ve Arapçayla karşılaşmasında olduğu gibi, Türkiye Türkçesinin Fransızca ile, diğer Türk lehçelerinin Rusça ile karşılaşmasında olduğu gibi yazı dillerimizde yeni tesirler ve mühim değişmeler olacaktır. Başka dillerden kelime, kalka yoluyla deyim ve ifade tarzı almış olan dillerimiz kendi akrabalarından niçin kelime ve deyim almasın? Ben bütün lehçelerimizdeki zenginlikleri, baylıkları umumî Türk dilinin zenginliği kabul ediyor ve bu hazineden hepimizin faydalanabileceğini düşünüyorum. Masallarımızda, nağıllarımızda, ertegilerimizde olduğu gibi açık kapıyı kapadık, kapalı kapıyı açtık; atın önündeki eti itin önüne, itin önündeki otu atın önüne koyduk ve uyuyan devin tek gözünü mızrağımızla oyup onun beklediği hazineye ulaştık. İşte dilimizin, edebiyatımızın bütün mücevherleri bütün incileri orada. Orada duruyor ve onları işleyecek büyük ustaları bekliyor.

KISALTMALAR

- ÇŞ : Hüseyin Özbay, *Çolpan'ın Şiirleri*, Ankara 1994.
KE-26 : *Kardaş Edebiyatlar* dergisi, sayı: 26, Erzurum, Ocak-Şubat-Mart 1994
THM : *Türkmen Halk Masalları*, Ankara, 1991.
TÖKY : Rüstem Behrudi, *Tenhalıkta Ölüm Korkusu Yoktur*, Ankara, 1994.